

УДК 82.02

Павлюх Наталія Миколаївна

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов

Львівський інститут менеджменту і туризму

Павлюх Наталия Николаевна

кандидат филологических наук, доцент,

доцент кафедры иностранных языков

Львовский институт экономики и туризма

Pavlyukh Natalia

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,

Associate Professor of Department of Foreign Languages

Lviv Institute of Economics and Tourisms

**ПРОБЛЕМА ЧИТАЧА В ПОЕЗІЇ УКРАЇНСЬКИХ РОМАНТИКІВ
ПРОБЛЕМА ЧИТАТЕЛЯ В ПОЭЗИИ УКРАИНСКИХ РОМАНТИКОВ
THE ISSUE OF THE READER IN THE POETRY OF UKRAINIAN
ROMANTICS**

Анотація. Досліджено проблему читача в українській літературі доби романтизму на основі поетичних творів Є. Гребінки, М. Костомарова, П. Куліша. Інтерпретація художньої поезії українських романтиків дала змогу виявити таких типів читача як уявний, читач–адресат, образ читача. Приходимо до висновку, що кожен поет апелює до читачів для того, щоб викликати певні переживання. Вплив їхніх текстів спонукає замислитись над життям, віднайти гармонію, відновити національну автентичність.

Ключові слова: проблема читача, поезія, український романтизм, уявний читач, читач-адресат, образ читача.

Аннотация. Исследована проблема читателя в украинской литературе эпохи романтизма на основе поэтических произведений Е. Гребинки, П. Кулиша, Н. Костомарова. Интерпретация художественной поэзии украинских романтиков позволила выявить таких типов читателя как воображаемый читатель, читатель-адресат, образ читателя. Каждый поэт апеллирует к читателям для того, чтобы вызвать определенные переживания. Влияние их текстов побуждает задуматься над жизнью, обрести гармонию, восстановить национальную аутентичность.

Ключевые слова: проблема читателя, поэзия, украинский романтизм, воображаемый читатель, читатель-адресат, образ читателя.

Summary. The article investigates the issue of the reader in the Ukrainian literature of the Romantic era on the basis of poetic works by Y. Hrebinka, M. Kostomarov, P. Kulish. Interpretation of the artistic poetry by the Ukrainian Romantics made it possible to identify the following types of the reader: an imaginary reader, a reader-addressee, an image of the reader. Each poet appeals to readers in order to evoke certain feelings. The influence of their texts encourages us to think about life, to find harmony, to restore national authenticity.

Key words: the issue of the reader, poetry, Ukrainian Romanticism, imaginary reader, reader-addressee, reader's image.

Постановка проблеми. Проблема читача є багатогранною. У розвідці увагу зосереджено на добі романтизму як періоду її становлення. Як ми вже розглядали у наших попередніх публікаціях, німецький романтизм мав безпосередній вплив на інші культури, зокрема на французьку, російську [7,8]. На відміну від інших національних варіантів романтизму, український має своє основне призначення – відновлення своєї національної ідентичності. Проблема читача в українській літературі спочатку постала у

художніх творах, а пізніше почала окреслюватися в теоретичних працях Олександра Потебні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасному українському літературознавстві є незначна кількість досліджень, присвячених проблемі читача в поетичних творах українських романтиків. Натомість, знаходимо дослідження щодо аналізу жанрових особливостей та тематичної спрямованості художнього доробку митців слова періоду українського романтизму. До прикладу, сучасний український науковець Людмила Задорожна характеризує увесь творчий здобуток Євгена Гребінки та виокремлює в ньому новий тип мислення, притаманний епосі романтизму [3]. Інший вітчизняний літературознавець Сергій Зубков називає письменника «батьком української байки» та інтерпретує його байки та прозову спадщину російською мовою [4]. Про взаємодію автора та читача побіжно згадують обидва науковці.

Мета нашого дослідження – з'ясування місця читача в поезіях таких українських романтиків як Євгена Гребінки, Миколи Костомарова, Пантелеймона Куліша та виявлення тих типів читача, що є властивими для текстів їхніх поезій. Об'єктом та водночас матеріалом слугують вірші Є. Гребінки, М. Костомарова, П. Куліша.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що на сьогодні існують вже визначені положення щодо класифікації читача. Згідно із систематизацією російської дослідниці Лілії Чернець існують три форми вияву читача. Перший тип – адресат, поняття, яке включає в себе уявного, імпліцитного та внутрішнього читача. Другий тип – це реальний читач та третій – це образ читача у творі [11]. Останній тип розглядає інший російський науковець Валентин Халізев, який детально описує ознаки розрізнення образу читача у творі: автор роздумує про своїх читачів, веде з ними бесіду, відтворює їхні думки та слова [10].

Німецький літературознавець В. Шмід реципієнтом називає реального, конкретного індивіда. Адресат, згідно з його визначенням, – це конструкція автора, сукупність уявлень, які мав автор про свого реципієнта при створенні тексту. Уявний, або абстрактний читач – це зміст (сутність) того уявлення автора про сприймаючого, яке фіксується в тексті через характерні риси [12].

Під час аналізу тексту поезій українських романтиків ми будемо опиратися на європейську літературознавчу теорію та виокремимо категорії читача-адресата та уявного читача. Зазначимо, що дослідження поезії Т. Шевченка дозволило нам дійти висновку про могутній потенціал впливу Шевченкового слова. Моделювання його поезій, постійна апеляція до читача відповідають сучасним уявленням про рецепцію [9].

У праці „До історії української літератури. Дослідження, есе, полеміка” Григорій Грабович наголошує на тому, що в добу романтизму формується не лише „історично й соціологічно зумовлений читач”, а й „імпліцитний читач, що неухильно зафіксований у самих текстах” [1, с. 84]. Процес становлення нового читача розпочинається, на його думку, в преромантизмі, коли читач є інтелектуально вибагливішим, зацікавленим історією та історіофілософією, і першою книгою, котра відповідає таким запитам, стає, хоча і російськомовна, „Історія Русів”. Остаточно сформовує читача Т. Шевченко через свої твори. „Його глибинне осягнення полягає в тому, що він перетворює, – однозначно, драматично, з небувалою силою, – українського читача, що вже має свій „едукований” (або, як він сам іронізує, „просвічений”) вимір, на *свідомого* читача. Силою Шевченкового слова ота нова свідомість не тільки перетворює дотеперішню пасивну ностальгію в активне, інтерналізоване почуття болю, в активне заангажування Україною, але й водночас (для декого спочатку непомітно, а з часом потужно) перетворює, по суті відроджує, читача як людину” [1, с. 86]. Поява Т. Шевченка в українському літературному просторі спричинила становлення

української мови як національної та укріпила приналежність читача до самобутньої нації, тобто відбулося цілковите самоототожнення читача. Читач П. Гулака-Артемівського, Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки, згідно з міркуваннями Г. Грабовича, відокремлює „україномовний світ від російськомовного”, виділяється „етнічна сутність українського читача” [1, с. 85], але остаточного ототожнення читача з українською літературою, яка бореться за власну мову, ще не відбувається.

Розглянемо типи читача у поезії інших романтиків, розпочнемо з Є. Гребінки (1812-1848). Читач-адресат – це настановлення автора на конкретний тип читача, тобто автор пише для певної групи людей чи однієї людини з конкретною ціллю. Цей тип наявний у таких віршах Є. Гребінки: „Е. В. Гудиме”, „У. С. Ловцовой”, „До Квітки, або Грицька Основ'яненка”. Мета написання вірша „Е. В. Гудиме” (Гудима Єгор Васильович, товариш Є. Гребінки, з яким він навчався в Ніжинській гімназії вищих наук) – привітання друга із одруженням та побажання щасливого сімейного життя:

Желаю – в море дней безбрежном
Чтоб дни украсились твои,
Покою, счастьем безмятежным,
Согретые приветом нежным
Святой супружеской любви [2. с. 101].

У вірші „У. С. Ловцовой” поет звертається не стільки до своєї доброї знайомої сусідки Уляни Степанівни Ловцової, скільки роздумує над „індустріальною епохою”, яка спричиняє зміни світогляду та відкидає духовні цінності. Суспільство намагається збагатити себе матеріально, відповідно, ця поезія – заклик до читача замислитися над тим, що в житті головніше, і саме тому для порівняння подано природу України, яка асоціюється в душі поета зі спокоем, та промислове місто, в якому все шумить, все перебуває в русі. Читач повинен провести паралель між зовнішнім світом і своїм внутрішнім станом та зрозуміти, що тільки в

спокої, в умиротворенні з Богом і самим собою людина зможе досягти успіху:

Торгуем всем – и смотрим горделиво
На брата современный человек ...
Да, числ ряды поэзию сменили,
И многие, что прежде ей служили,
В коммерческий пустились оборот!..
К тому наш век, как видите, идет... [2, с. 111].

У творі, на нашу думку, наявними є два типи адресата: зовнішній – читач-адресат та внутрішній – уявний читач, сучасник митця, якого Гребінка спонукає замислитись над життям. Можемо припустити, що вірш присвячений У. С. Ловцовій по тій причині, що поет мав зі своєю сусідкою по маєтках на Україні розмову на цю тему, можливо, зустріч із нею викликала хвилю спогадів про Україну, які він у вірші поєднав із тим питанням, яке обох хвилює – переорієнтація цінностей у суспільстві. Зазначимо, що українська поміщиця часто перебувала взимку у Петербурзі, де її відвідував Є. Гребінка і записав до її альбому цей вірш.

У вірші-присвяті „До Квітки, або Грицька Основ'яненка” поет виливає весь свій сум і біль, пов'язаний зі смертю цього українського письменника:

Уже верба слізьми плаче,
Аж до землі гнеться,
Соловейко не щебече,
Дівка не сміється [2, с. 111].

Як бачимо, Є. Гребінка пише і українською і російською мовами, пов'язане це із його проживанням у Петербурзі. Л. Задорожна слушно зауважує: „Є. Гребінка, як і кожна творча особистість, шукав і чекав свого читача, і не його виною виявилось те, що шукати доводилось за рідними окрестами; але і поза ними Є. Гребінка віднаходив оазу для сутності своєї творчості – згадаймо його слова: „Петербург есть колония образованных

малороссиян", – й саме для цих освічених людей, що осідали тут в „присутственных местах”, в академіях, університетах, він апелює своїми думками і почуттями, перелитими в художні твори” [3, с. 148].

Уявний читач простежується також у поезіях „Романс”, „Роса”, „Моя мечь”, „Утешение”, „Мотылек”. У вірші „Утешение” під алегоричним зверненням до однієї особи приховане звернення до поневолювачів українського народу, яке містить водночас і виклик, коли вже не сила терпіти несправедливості. Відчай охоплює душу, коли приходить розуміння того, що, насправді, такі люди ніколи не зміняться:

Утешся, нам одно осталось утешенье –
Оно с земли несет нас к небесам –
Не ждавши от людей вознагражденья,
За зло добро платитъ людям.
И если б за добро всегда добром платили,
Оно вошло б в холодный наш расчет,
Его бы, как товар ценили,
И даже стал бы добрым тот,
Кому теперь одни заботы
Его ничтожные расчеты,
Кто рад за золото и друга удушить [2, с. 91].

Є. Гребінка – ще й відомий український байкар. Його байкам притаманні загальні й індивідуальні риси цього жанру. На думку Л. Задорожної, теми творів „скеровані на гострі проблеми суспільства; авторська оцінка явищ життя визначається з демократичних позицій; переважає сатирично-викривальний план твору, а також дидактичний пафос, настанова, повчання; твір написаний у віршованій формі” [3, с. 49]. Самобутній сюжет, відсутність переспівів, тобто нова фабула, – такі індивідуальні особливості байок романтика. Є. Гребінка у своїх байках також апелює до читача. На цьому наголошує С. Зубков, аналізуючи байку

„Рибалка”. „Уже самий початок – дружньо-жартівливе звернення до читачів:

Хто знає Оржицю? а нуте, обзивайтесь!

Усі мовчать. Гай-гай, які шолопаї! –

автобіографічні подробиці („На річці тій жили мої батьки”) надають розмові інтимності, а виразна характеристика названих поіменно навколишніх панів уводить читача в конкретні життєві обставини. Позиція оповідача пригоди чітка: він виступає в ролі простого чоловіка, своєрідного посередника між автором і читачем, виразником народних поглядів” [4, с. 14]. С. Зубков розглядає байку з боку наративної теорії. На нашу думку, в цій байці присутній такий тип читача, як уявний, оскільки автор уже має уявлення про свого читача, знає його потреби, тому і звертається до нього у жартівливій формі. Уявний читач простежується у байках „Школяр Денис”, „Утята та степ”, „Рожа та хміль”. Підкреслимо, що у байках Є. Гребінки використовуються всі засоби впливу на читача: зіставлення, протиставлення, іронія, а також, виокремлене в кінці, повчання. Байка – короткий віршований текст, в якому з’ясовано суть проблеми та, водночас, її завуальовано, хоча і подано в легкій формі, що змушує читача мислити, співставляти із власним життям.

Повертаючись до думки Г. Грабовича, що читач Є. Гребінки відрізняється від читача Т. Шевченка, можемо з нею погодитись. У творах Є. Гребінки проблема становлення української нації, як глобальна і першочергова, ще не простежується. На першому плані у нього – побутові питання співпраці панів та простих людей, викриття сутності багатіїв. Є. Гребінка завжди пам’ятає про Україну, герої його творів „Українська мелодія”, „Казак на чужбині”, „Курган”, „Украинский бард”, „Гетьман Свирговский” – українці, волелюбні, стражденні, але в них немає ще остаточного прагнення до незалежності свого краю. Поезія ж Т. Шевченка „кричить”, „волає” про необхідність відродження української мови,

держави, постійно закликає свого читача не забувати історію і боротися за Україну так, як боролися діди-прадіди.

Типи читача наявні також у віршах М. Костомарова (1817–1885): читач-адресат – „І. І. Срезневському. *При од'їзді його на чужину*”, „До Мар'ї Потоцькій”, уявний читач – „На добраніч”, „Діти слави, діти слави!”. У вірші „Могила”, на нашу думку, також простежується образ читача, оскільки читач уведений у систему дійових осіб, але не конкретизований, не має чіткого звернення „мій читачу”. Твір побудований у вигляді розмови: на запитання дається чітка відповідь.

Що то за могила:
Вітер сніг розміта;
Крізь сніг почорніла
Трава вигляда?

Далекії роки далеко вплили,
Як води весною
Густою травою
Сліди заросли [5, с. 66].

Вже далі розпочинається розповідь про запеклу битву, яка й дає відповідь на питання, „що то за могила?”:

Далекії роки далеко заплили;
А люду погибшого слава колишня
У пам'яті тмиться, як трава торішня,
Що вітер з-під снігу розкрив на могилі! [5, с. 67].

Звернемося ще до поетичних творів П. Куліша (1819-1897) та виокремимо в них типи читача. „До Марусі Т.”, „До Землячки”, „До братів на Вкраїну”, „Варфоломєєві Шевченкові”, „До Шевченка”, „До Шекспіра” „До підкарпатних земляків”, „Гайдамакам-академікам”, „Панам добродіям”, „Поетові”, „Слово до німців”, „До спідлених”, „Каверзникам”, – в усіх віршах виокремлена особа чи особи апеляції, тому вони належать до типу

„читач-адресат”. Як уже зазначалося, для однієї поезії може бути характерним не один тип читача. Знаходимо такий приклад і у творчості П. Куліша. Із назви вірша „До братів на Україну” стає зрозуміло до кого звертається автор – до українців, з метою пробудження свого народу. Розвиваючи думку Г. Грабовича, відмітимо, що читач П. Куліша, як і читач Т. Шевченка, свідоміший, скерований на побудову своєї держави. Завдання П. Куліша – підтримати справу, розпочату Кобзарем. З одного боку, П. Куліш має уявлення про свого читача-сучасника, з іншого, – розуміє, якого читача вимагає ситуація і якого вже, певною мірою, змодельовав Т. Шевченко. Внутрішньотекстово у поезії присутній уявний читач, але поділений на „свого” і „чужого” – на українця і росіянина.

Сусіде лукаві,
Загребущі руки!
Не до суду приймать буду
Од вас тяжкі муки.
Годі вам у серце
Сіяти отруту!
Я посіяв по отруті
Крутоверху ругу [6, с. 170].

Крім того, у цьому вірші є ще один тип апеляції – до України, яку автор персоніфікував і до якої звертається як до матері. Це засіб підсилення усвідомлення читачем свого місця у житті, оскільки без матері і без своєї держави людина – сирота.

Правда, наша мати!
Поки ще жива ти,
Поти будем навкруг хати
Своє жито жати! [6, с. 172].

Уявний читач простежується у таких поетичних творах: „Дунайська дума”, „Рідне слово”, „Пророк”, „На добраніч усім на ніч!”, „З підгір'я”. П.

Куліш, як і Т. Шевченко, адресує вірші не тільки людям, живим істотам, а й абстрактним поняттям, матеріальним предметам (кобзі, могилі, природі) та духовним істотам чи явищам, зокрема Богові, музи, радості.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, Т. Шевченко, Є. Гребінка, М. Костомаров та П. Куліш моделюють звернення поетичного мовлення, як діалогічне висловлювання, для того, щоб пробудити тодішнього читача, вселити віру у краще майбутнє. Поети у своїй свідомості завжди утримують певне уявлення про читача. Українські романтики, а особливо Т. Шевченко, подають настанови й прогнозують можливі дії. Найважливіша з них полягає у відстоюванні власної мови, держави. Припускаємо, що це одна з причин наявності всіх типів читача у художній структурі романтичного твору. Подальша перспектива дослідження передбачає аналіз та інтерпретацію прозових творів романтиків у контексті вивчення проблеми читача.

Література

1. Грабович Г. Теорія та історія: „горизонт сподівань і рання рецепція нової української літератури // Г. Грабович. До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка. К. : Основи, 1997. С. 46–136.
2. Гребінка Є. П. Твори у трьох томах. Байки. Поезії. Оповідання. Повісті / Є. П. Гребінка. К.: Наукова думка, 1980. Т.1. 560 с.
3. Задорожна Л. М. Євген Гребінка. Літературна постать / Л. М. Задорожна. К.: Твім інтер, 2000. 160 с.
4. Зубков С. Д. Євген Гребінка / С. Д. Зубков // Є. П. Гребінка. Твори у трьох томах. Байки. Поезії. Оповідання. Повісті. К.: Наукова думка, 1980. Т.1. С. 5-39.
5. Костомаров М. І. Твори в двох томах. Поезії. Драми. Оповідання / М. І. Костомаров. К.: Дніпро, 1990. Т. 1. 538 с.

6. Куліш П. О. Твори в двох томах. Поезія / П. О. Куліш. К.: Дніпро, 1989. Т. 1. 655 с.
7. Павлюх Н. М. Проблема читача в трактатах європейських романтиків: порівняльний аспект / Н. М. Павлюх // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. Одеса, 2016. Вип.23. Т. 1. С. 75-79.
8. Павлюх Н. М. Проблема читача доби романтизму в російському та українському літературознавстві / Н. М. Павлюх // Науковий журнал «Молодий вчений». – № 4.3(44.3) квітень, 2017. С. 179-186.
9. Павлюх Н. Читач Т. Г. Шевченка / Н. Павлюх // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія „Філологія. Соціальні комунікації”. Вип. 1 (31). Ужгород, 2014. С. 179-183.
10. Хализев В. Е. Теория литературы. Изд. третье, исправленное и дополненное / В. Е. Хализев. М.: Высшая школа, 2002. 437 с.
11. Чернец Л. В. Введение в литературоведение. Учебное пособие / Л. В. Чернец. М.: Высшая школа, 2004. С. 9–12.
12. Schmid W. Textadressat. // Handbuch Literaturwissenschaft: Gegenstände – Konzepte – Institutionen / W. Schmid. Herausgegeben von Thomas Anz. Stuttgart, Weimar: I. B. Metzler. Bd. I. Gegenstände und Grundbegriffe, 2007. S. 171–181.